

רווחה ויציבות פיננסית בחברה החרדית

עניים אך חוסכים

ניצה (קלינר) קסיר

דמיטרי רומנוב

אוקטובר 2017

רווחה ויציבות פיננסית בחברה החרדית:

עניים אך חוסכים*

ניצה (קלינר) קסיר** ודמיטרי רומנוב***

אוקטובר 2017

אחד מכל שני אנשים בחברה החרדית הוא עני. הממצאים העולים מסקר אמון הצרכנים של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה מלמדים שלמרות האמור, רבים מהחרדים מתנהלים באחריות כלכלית ומתאימים את רמת ההוצאות להכנסות. בציבור זה שיעור הנמצאים בחובות או המשתמשים בחסכונות לכיסוי ההוצאות נמוך ממה שהיה מצופה לנוכח רמת ההכנסות, ושיעור החוסכים גבוה מהמצופה. בשני פרמטרים אלו אף ניכר שיפור בשנים האחרונות: שיעור המתקשים לכסות את הוצאותיהם (נמצאים בחובות או משתמשים בחסכונות לכיסוי ההוצאות) ירד בחברה החרדית מכ-37 אחוזים ב-2011 לכ-30 אחוזים ב-2016. בשנים אלה ירד שיעור זה אצל יהודים לא חרדים מכ-31 אחוזים לכ-24 אחוזים, ואצל הערבים עלה השיעור מכ-36 אחוזים לכ-41 אחוזים. לצד זאת עלה שיעור החוסכים בשנים אלו בחברה החרדית מכ-20 אחוזים לכ-32 אחוזים (עלייה של למעלה מ-50 אחוזים), ואילו בחברה היהודית הלא חרדית עלה השיעור מכ-31 אחוזים לכ-38 אחוזים, ובחברה הערבית – מכ-14 אחוזים לכ-16 אחוזים.

החברה החרדית נמנית עם המגזרים השרויים במצוקה כלכלית, כפי שמשקף מדי שנה בדוח "ממדי העוני והפערים החברתיים" שהמוסד לביטוח לאומי מחבר ומפרסם על סמך נתוני הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה. הדוח מציג תמונה קודרת שלפיה כמחצית ממשקי הבית באוכלוסייה החרדית נמצאת מתחת לקו העוני¹.

תמונה זו משקפת את מדידת המעמד הכלכלי של הפרטים ושל משקי הבית בסרגל אחיד של הכנסה כספית. ברם, מדידה זו אינה מביאה בחשבון גורמים ייחודיים המקלים את המצוקה הכלכלית של משקי בית נזקקים במגזר החרדי². ההסתפקות במועט היא ערך חשוב הנגזר מהאתוס המכונן של "חברת הלומדים" החרדית³, ומאפשרת את קיומו הלכה למעשה. אורח חייו הסגפני של המקדיש עצמו ללימוד התורה מתואר כבר במשנה (אבות ו, ד): "כך היא דרכה של תורה, פת במלח תאכל

* תודתנו נתונה לנורית דוברין ולעידית סמחיוף מהלשכה המרכזית לסטטיסטיקה על עזרתן בהכנת נתוני סקר אמון צרכנים ועל שירות לקוחות מצויין. תודה נוספת לאליהו ברקוביץ על הסיוע המעולה.

** ניצה (קלינר) קסיר, משנה ליו"ר המכון החרדי למחקרי מדיניות, הייתה כלכלנית וחוקרת בכירה בבנק ישראל וניהלה בו את יחידות שוק העבודה ומדיניות הרווחה. היא עמדה בראש ועדת המשנה "כלכלה ותעסוקה" של הוועדה למלחמה בעוני בישראל (ועדת אלאוף).

*** ד"ר דמיטרי רומנוב, יועץ בתחום המחקר הכלכלי והמתודולוגיה הסטטיסטית, כיהן בשנים 2005–2015 בתפקיד המדען הראשי של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.

¹ אנדבלד מירי, נתנאלה ברקלי, דניאל גוטליב ואורן הלר (2016). **דוח ממדי העוני והפערים החברתיים 2015**. ירושלים: המוסד לביטוח לאומי.

² קסיר (קלינר) ניצה ואסף צחור-שי (2017). **על תרבות ועוני בחברה החרדית – היבטים שונים של עוני בחברה החרדית**. ירושלים: המכון החרדי למחקרי מדיניות.

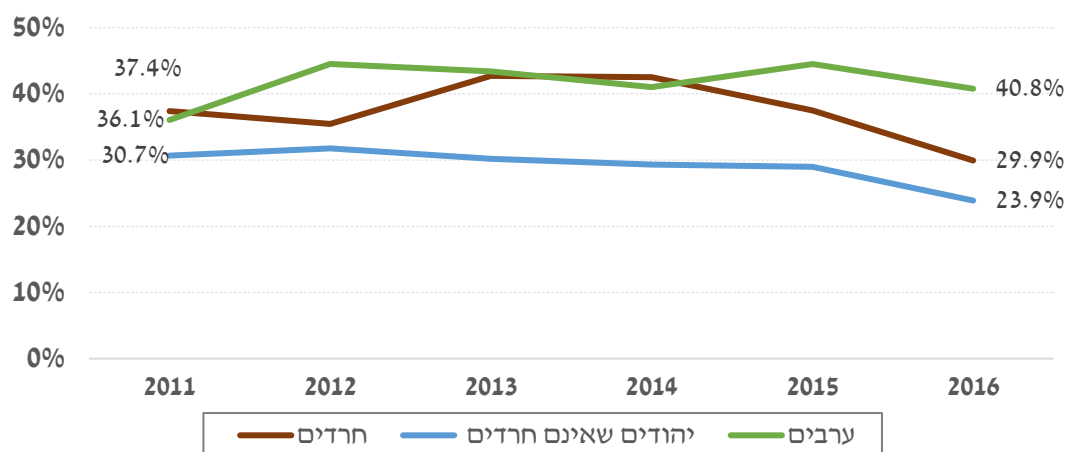
³ פרידמן מנחם (1991). **החברה החרדית: מקורות, מגמות ותהליכים**, ירושלים: מכון ירושלים לחקר ישראל, עמ' 70–88.

ומים במשורה תשתה ועל הארץ תישן וחיי צער תחיה ובתורה אתה עמל". כמו כן, בחברה החרדית קיים מערך מפותח של תרומות מצרכים ואספקת שירותים חברתיים בקהילה ללא תמורה כספית. נוסף לגורמים אלה, סל צריכה – אוסף מצרכים ושירותים קנויים – ממוצע במשק בית חרדי זול יותר בהשוואה לסל צריכה ממוצע במשק בית יהודי שאינו חרדי. זאת בשל רכישה בסיטונאות, מבחר מצומצם של מצרכים ומותגים מקבילים ייעודיים וזולים למגזר, והנחות למיעוטי הכנסה (שעמם נמנים רבים מהחרדים) במגוון מערכות ציבוריות.

כל משק בית מקבל החלטות כלכליות יומיומיות על מנת לאזן הכנסות והוצאות. באופן כללי יש שלוש דרכים לעשות כך: להגדיל הכנסות כדי לספק צרכים חומריים גבוהים; לרסן הוצאות כדי להתאימן להכנסות נתונות; להיכנס לחובות או להשתמש בחסכונו שצברו בעבר. רווחה ומצב פיננסי של משק בית הם פועל יוצא של הצעדים הננקטים הלכה למעשה בכיוונים האלה.

הסתכלות מצרפית על הפער שבין הכנסות והוצאות יכולה לתת תשובה עקיפה לשאלה "מיהו עניי", שהרי אם משק בית מצליח לשמור על איזון תקציבי ואף לחסוך חלק מהכנסותיו כנראה אינו שרוי במצוקה כלכלית. סקר אמון הצרכנים של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה מציג מדד מסכם ל"יציבות פיננסית" של משקי הבית. בסקר זה הפרטים מתבקשים להשוות את ההוצאות וההכנסות של משק הבית ולאפיין אותו באמצעות בחירה בין חמש תשובות, שאותן קיבצנו לשלושת המצבים שלהלן: משק הבית נמצא ב"פלוס" (חוסכים הרבה או חוסכים מעט), במצב מאוזן (ההכנסה מספיקה רק כדי לכסות את ההוצאות) או ב"מינוס" (נאלצים להשתמש בחסכונו כדי לכסות את ההוצאות או נמצאים בחובות).

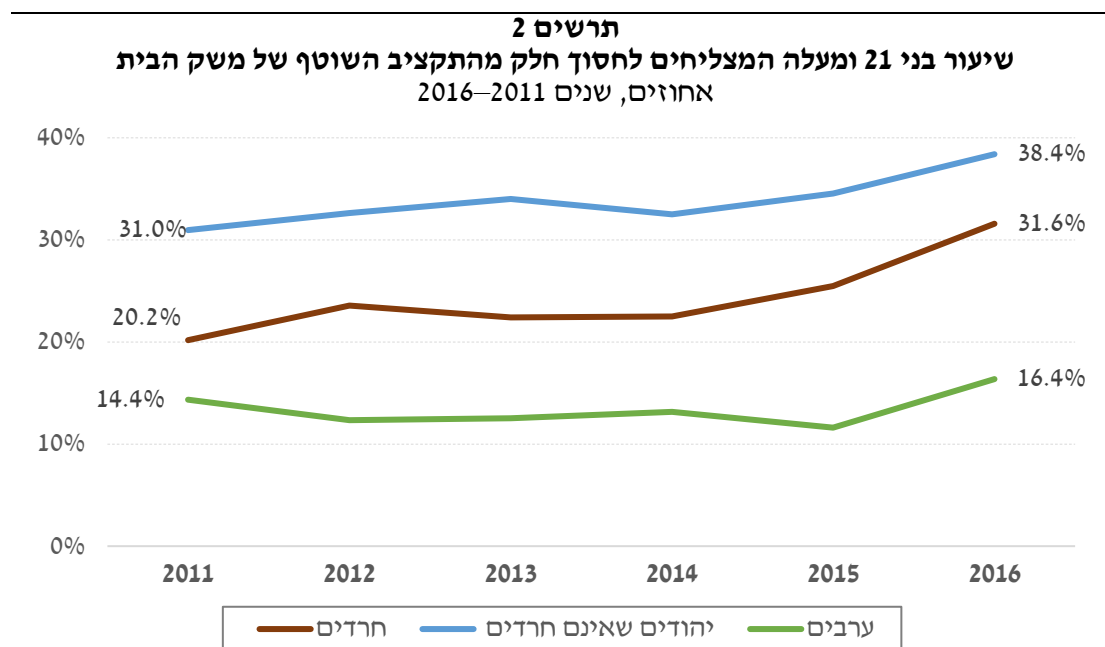
תרשים 1
שיעור בני 21 ומעלה הנמצאים בחובות או הנאלצים להשתמש בחסכונו כדי לכסות את ההוצאות
 אחוזים, שנים 2011–2016

מקור: ניצה (קלינר) קסיר ודמיטרי רומנוב, המכון החרדי למחקרי מדיניות.
נתונים: עיבודים מיוחדים של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה לסקר אמון צרכנים, 2011–2016.

הממצאים העולים מסקר זה מלמדים כי למרות רמות ההכנסה הנמוכות בחברה החרדית, רבות מהמשפחות בציבור זה מתנהלות באחריות כלכלית. שיעור החרדים הנמצאים בחובות או הנאלצים להשתמש בחסכונו כדי לכסות הוצאות עומד על כ-30 אחוזים, שיעור הדומה יותר לשיעור אצל היהודים הלא חרדים – 24 אחוזים – מאשר לשיעור בקרב הערבים (שגם בקרבם כמחצית מהאוכלוסייה ענייה), העומד על 41 אחוזים (תרשים 1). התנהלות זו בחברה החרדית הולמת את הוראתו של הרמב"ם ב"משנה תורה" (הלכות דעות, ה, כ): "תלמיד חכמים, מכלכל דבריו במשפט, אוכל ושותה וזן את אנשי ביתו כפי ממונו והצלחתו".

עדות נוספת לאחריות כלכלית היא שיעור החוסכים חלק מהכנסתם. מהנתונים עולה כי למרות רמת ההכנסה הנמוכה, החיסכון הוא רכיב בעל משקל בכלכלת משק הבית החרדי (תרשים 2). תודעת החיסכון ונחיצותו שלובה באורח החיים הצנוע של קיום חיי תורה מתוך הדחק. גורם מעודד חיסכון שאפשר להצביע עליו הוא הנורמה הרווחת בחלקים נרחבים בציבור החרדי שלפיה חלק ניכר מעלויות השאת הצאצאים מוטלות על כתפי ההורים. לצד זאת, הדעה המקובלת בקרב הפוסקים⁴ היא כי אפשר לחסוך את כספי המעשר⁵ ולהשתמש בהם להשאת הילדים. כיוון שהפרשת מעשר מההכנסות לצדקה נהוגה בכל מקרה, האפשרות לחסוך כספים אלו (למשל בהפקדה בקופת גמ"ח) לשם השאת הילדים בעתיד היא תמריץ נוסף לחיסכון.

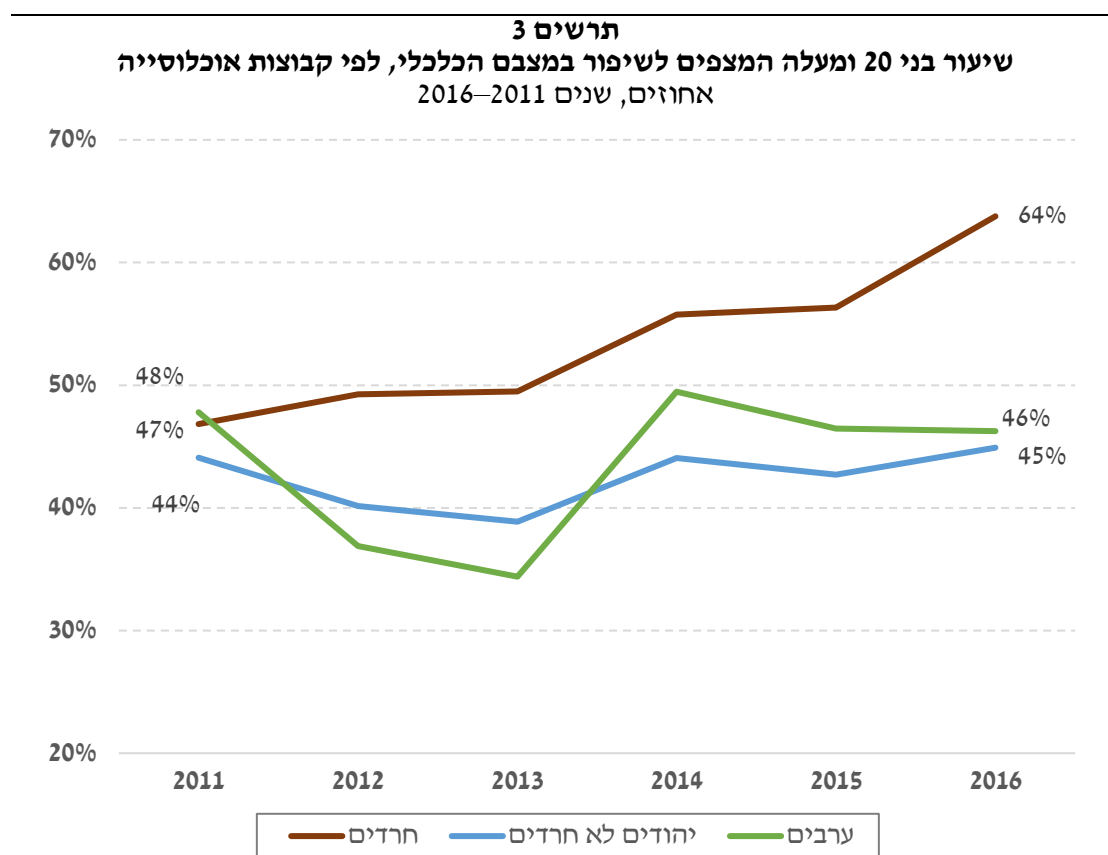

מקור: ניצה (קלינר) קסיר ודמיטרי רומנוב, המכון החרדי למחקרי מדיניות.
נתונים: עיבודים מיוחדים של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה לסקר אמון צרכנים, 2011–2016.

⁴ לסיכום ממצא של הדיון בסוגיה זו בקרב הפוסקים האשכנזים ראו ספרו של הרב מנחם סאוויץ, **ישמח לב**, הוצאת המחבר, לייקווד, התשס"ד, עמ' **א-1**. וכן ראו **ילקוט יוסף**, שובע שמחות, חלק א, מהדורת תשס"ה, פרק א סעיף ל, ובהערה שם.
⁵ מעשר הוא הנהוג להפריש עשירית מההכנסות לצדקה.

ממבט על פני זמן בפלח האוכלוסייה הנמצא ב"מינוס" עולה שמצבם של החרדים השתפר באופן ניכר בשנים האחרונות, והשיעור של משקי הבית החרדיים הנמצאים ב"מינוס" ירד מכ-36 אחוזים ב-2011 לכ-30 אחוזים ב-2016. באותן שנים עלה שיעור הנמצאים ב"מינוס" אצל ערבים מכ-36 אחוזים לכ-41 אחוזים, ואילו בקרב יהודים לא חרדים השיעור ירד מכ-31 אחוזים לכ-24 אחוזים (תרשים 1).

במקביל חלה עלייה בשיעור הנמצאים ב"פלוס". בשנת 2011 עמד שיעור החרדים שהצליחו לחסוך על 20 אחוזים, והיה קרוב יותר לשיעור בקרב הערבים (כ-14 אחוזים) מאשר לשיעור בקרב יהודים שאינם חרדים (31 אחוזים). בעקבות עלייה מתמדת בשיעור החוסכים אצל חרדים השתנה המצב באופן מהותי, ובשנת 2016 כ-32 אחוזים מהחרדים מצליחים לחסוך לעומת כ-16 אחוזים אצל ערבים וכ-38 אחוזים אצל יהודים שאינם יהודים (תרשים 2).

מקור: ניצה (קלינר) קסיר ודמיטרי רומנוב, המכון החרדי למחקרי מדיניות.
נתונים: הסקר החברתי של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, שנים 2015–2011.

עדות תומכת בממצאים אלה אפשר למצוא בסקר אחר של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה – הסקר החברתי. סקר זה בוחן את מידת "האופטימיות הכלכלית" – ציפיות הפרטים לשינויים במצבם הכלכלי בעתיד הקרוב. במענה לשאלה זו, 64 אחוזים מהחרדים בשנת 2016 ציפו לשיפור

במצבם הכלכלי, לעומת 46 אחוזים בקרב יהודים שאינם חרדים ו-45 אחוזים בקרב ערבים. עוד
ראוי לציין שאצל חרדים האופטימיות הכלכלית נמצאת במגמת עלייה בשנים האחרונות, ואילו
בקבוצות האחרות אין מדובר במגמה עקבית על פני השנים (תרשים 3).